

50

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
**ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK**
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XXI. KÖTET. — 10. SZÁM

VARGHA GYULA
TISZTELETI TAG, MÁSODELNÖK
EMLÉKEZETE

ÍRTA
HORVÁTH JÁNOS
R. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
1932. ÉVI JANUÁR HÓ 25-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1932

VARGHA GYULA

TISZTELETI TAG, MÁSODELNÖK

EMLÉKEZETE

ÍRTA

HORVÁTH JÁNOS

R. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAK
1932. ÉVI JANUÁR HÓ 25-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1932

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

VARGHA GYULA.

Az emlékbeszédnek nem egyszer már-már feledésbe merült érdemeket kell napvilágra bányásznia. A férfikor buzgó munkásságát, mely a névnek egykor tiszteletet szerzett, hosszú öregkor tele könnyen behavazza, elfeledteti ; a név fénye nem aludt még ki egészen, de jelentése kiveszett a köztudatból s kutató feltárára : «megújításra» szorul.

Vargha Gyula, mikor idestova három esztendeje, 1929 május 2.-án meghalt, már jól betöltötte 75-ik életévét. De az ő virágkorára, melyben fényt szerzett nevének, nem kell emlékeztetni egyikünket sem. Költészete még váltig delett abban a tiszta magasságban, melybe szemünk láttára suhant fel mintegy másfél évtizeddel ezelőtt ; még biztos, tartósnak ígérkező lebegéssel szállt fenn, «álmok egét járva», mikor váratlanul összezsuklott szárnya s megadta magát a földnek, amelyből vétetett. A tiszteletére ma egybegyűlt közönség sokszor látta megjelenni őt e helyen, melyről megilletődve kél most utána az emlékezés szava. Látta fürge léptekkel idesietni kissé szikár, magas, alig meghajlott alakját ; galamb-ősz szakálla koszorújából az érett búza színével kipiroló arcát ; látta felcsillanni fénytlövellő szemét, s figyelemmel várta, hogy csengő, tiszta hangján felroppenjen ajkáról a magyar szó méla, vagy harsogó zenéje. Lelkünkben e kép, e dallam emlékezete még el nem enyészhetett ; mesterséges élesztésre nem vár : él a maga erejéből s önként sugározza ki fényét, melegét.

I.

A «hegy-völgyes Cserhát» egy kis falujában, a pestmegyei Káván született, 1853 nov. 4.-én, az akkor már több mint

kétszáz éves nemességű «görsönyi Vargha» törzsből. A család őse «végvári vitéz volt», «török-űző bajnok», s költőnk hálás volt az égnek, hogy oly őstől engedte származni, ki a haza szolgálatában hullatta véréet s kinek éber honszerelmét a címerébe foglalt vigyázó daru is intelmül példázza. A vespriérmvármegyei eredetű (Felső- és Alsó-Görsönyben birtokos) család utóbb több ágra szakadt, s mezőörsi ifjabb ágából származott költőnk atyja, János, ki 1848-ban Zsarolyáni Márton Sárát vette feleségül, egy szatmárvármegyei eredetű, de Pest megyébe áttelepedett család sarját. Vargha János, öröklött földjeit eladván, Káván és Bényén szerzett birtokot; 1848-ig folytatott ügyvédi gyakorlatot; egyébként a kávai kastély urainak, a Puky-családnak volt ügyvédi tanácsadója, belső embere, bizalmasa. A szabadságharcban mint nemzetőr-káplár vett részt, utóbb vármegyei bizottsági taggá s pestjári adószedővé választatott; 1886-ban halt meg 82 éves korában. Özvegye 13 évvel később, 86 éves korában. Mindketten Káván, a Puky-család sírkertjében vannak eltemetve. Első kis fiúk korán elhalván, két gyermeket nevelhettek fel: Idát (Straub Józsefnét) s a nála egy évvel ifjabb Gyulát.

Öreg, egyszerű ház a falu végén, a temető árka mellett, alacsony szoba, hosszú, hajlott mestergerenda, néhány cserép virág az ablakban, szép fehér fal, sikált tiszta padlat, széles, kemény körtefa-asztal, vén karszékek, kakukkos óra, a komoly csendet pajkosan gúnyoló: így emlékszik vissza szülőházára, e templomi tisztaságú otthonra, melyben soha egy léha szó el nem hangzott, tréfa is alig, hol Mikulás, karácsonyi angyal nem járt, de — ha a szűkölködés nem is — a gond gyakorta megjelent. A «békesség e szentegyházában» becsületes szegénységben, vallás, jószág és szeretet áhítatos légkörében élt a kis család. Az apa: «Jó ember vala, oly csupa szív, mint János apostol. Boldog is, a szeretet visszasugározza rá». Fiát maga tanította, egészen a gimnáziumi II. osztály bevégzéséig. Verselgetett is; esténként felolvasott családjának «régidőkről csodás könyvet»: történetet, Jósika regényét (A csehek Magyarországhban); felesége addig az orsót pörgette, majd pedig, szalagos gitárját levéve a szegről, dalt énekelt Kisfaludy Sándor Csobáncából: «Teli,

hallom, vitézekkel, Immár Mátyás udvara.» Olykor «rég
nemes törzsből», a Puky-családból, tisztos vendégeket látott
szerény asztalánál s ilyenkor — az abszolútizmus korában
vagyunk — a gyermeknek alkalma nyílt a magyar bánat és
dac fel-feltörő hangjait is lelkébe vésni. Hű anyai szem mosoly-
gott reá ; féltő szeretet, gyöngédség irányította lelki fejlő-
dését s kért és remélt az Istentől fényes jövőt számára.

A kis fiú : «félénk, magános, sápadt gyermek», korán
komolyodott :

Öreg szülék mellett nőttem, növekedtem,
Köztük kora-értté, öregessé lettem ;
Örömré nehézkes, bánatra fogékony ;
Komoly volt, ha volt is, gyermeki játékom.

— írja egyikében azon szép visszaemlékezéseinek, melyekből
e rajz vonásait szedegetem. Hamar rákapott a könyvre, s
amit olvasott, azt aratáskor, csépléskor az árnyékban hűsölők-
nek szívesen elbeszélte. De még jobban esett hallgatnia
«mesemondó ajkról tündéri mesét». A falu népe is szerette :
sohse látott mást, csak nyájas szemeket ; viszont ahol járt,
úton, mezőn süvegelt maga is «váltig, becsülettudón».

A kertben állt, virágok között, zöld folyókával felfut-
tatva, a méhes ; tavasszal — mint afféle kis méhe-pásztor —
ott leste a rajzást ; nyáron az volt könyvesháza, ott olvas-
gatott, ábrándozott.

Legmélyebb élményekkel a természet bővölte, ajándé-
kozta meg. A házeresz jégcsapjairól gyöngyözve lepergő
olvadás, lenn a buborékok a feccsenő cseppek nyomán ; a
tavaszi tócsák, melyeken futó, recés hálót rezgetet a játszi,
kósza szellő ; a zöld mohbársony királyi szőnyege a vén
tetőkön ; az istálló déli falán rajzó piros bogárkák — «Isten
tehénkéi» ; a tyúkok dús tollán a déli nap tűzében égő
arany-zománc ; a lepkék, a szitakötők ; a kristálytisza lég-
től oly csodásan elmélyített kék ég ; a kora reggel még
harmatos búzakalász ; a lángoló piros pipacsok, a nyíló
mákföldek ; az érett szőlő rubin- meg aranytüze, amint
áttör a héj üde hamván ; a hamvas gerezdek, mikor rózsás
ujjak hósín fonálra kötözik ; csermely csevegése, szellő
suhánása, a pacsirtaszó, a nyáj kolompja ; a langy léghen

illatot ontó ákácvirág, a friss széna szaga, gyűjtéskor, kint a zsigri réten s mindaz, ami szín, fény, illat és hang, mindaz, ami által a természet titkos élete közli magát az emberi lélekkel: gyönyör, boldogság volt neki.

A «vadvirággal ékes» Cserhát egy életre szóló, mély, dús és lírai teltségű érzéklettel halmozta el, s mikor tizenkét éves korában először kellett kiszakadnia szülőotthonából, lelkében már ott szendergett mind az a gyönyörű költészet, melyet annyi magyar gyermek szeme, füle felivott már öntudatlan élvezettel, melyet azonban az ő öregkori lantja lett hivatva egész pompájában majdan kizengeni:

Nem suttoztak regét felettem
Nagy déli pálmák...
A mandulavirágból szőtte lelkem
Legelső álmát.

*

Tanulmányait 1865 őszétől (a III. osztálytól) fogva a pesti ref. gimnáziumban folytatta. Tanárai voltak: Thaly Kálmán, Baráth Ferenc, Dömötör János. Legjobban ez utóbbihoz vonzódott. Az intézeti önképzőkör munkásságában tevékenyen résztvett, VIII. osztályos korában ő lett annak ifjúsági elnöke, Dömötör János tanár-elnöksége alatt.

Az 1870/71.-i tanév végén letette az érettségi vizsgát s aztán joghallgatónak iratkozott be a pesti egyetemen. Már mint első éves joghallgató belépett egyúttal, 1872 tavaszán a Statisztikai Hivatal szolgálatába, hogy — mint Barsi Józsefről szóló emlékezésében mondja — «a szerény apai háztól nem a legbővebben telő segítséget egy kis mellékeresettel pótolja». Ezzel hát még tanuló- és kezdő-költő korában megindult hosszú hivatali pályája, melynek, költészetével kapcsolatban, oly nagy és végzetes jelentősége lett. Önkéntesi évét 1875/76-ban szolgálta ki. A jog- és államtudományi doktorátust 1877-ben szerezte meg. A következő évben mint tartalékos hadnagy résztvett Bosznia megszállásában. 1882 jan. 16.-án nőül vette Szász Pólát, a későbbi ref. püspöknek, ekkor Trefort mellett miniszteri tanácsosnak, Károlynak leányát, kivel három évvel előbb ismerkedett meg. Ezzel lezárult az a közel két évtizednyi időszakasz,

mely először szakította el a szülői háztól, s mely tanulóéveit, pályakezdését, ifjúkorát s költői fejlődése első izületét ölelte magába. Ekkor már elmúlt 29 éves.

Verselni korán kezdett. Első kísérleteit atyjának mutatta meg, ki azokkal bizonyára meg volt elégedve, mert szép, gondos írással füzetekbe másolta a javát. A család máig kegyelettel őrzi e füzeteket; a legrégibb a tíz éves költő verseivel kezdődik! 16 éves korában már írt oly meglepő érettségre valló verset, melyet föl mert venni *Költeményei* 1915.-i gyűjteményébe. Már 1871-ben megjelent két költeménye (*Székely Mózes; Puszta ház*) Kiss József Képes Világában; 1875-től fogva Gyulai Pál Budapesti Szemléjének lett szívesen látott dalmoka, 1881-ben pedig kiadta, *Dalok* címen, első gyűjteményét. 1883-ban tagjává választotta meg a Kisfaludy-Társaság.

Családi fészke egyre népesedett; «a bibliai olajvessző módjára sarjadtak, nőttek oldala mellett a vidám csemeték, kikkel a Gondviselés kegyelme megáldotta»: Ilona, Zoltán, Erzsébet, Tamás és Gyula: 1895-re teljes lett a számuk s megadta Isten a szülőknek, hogy valamennyit felnevelhették.

Nemcsak az apa, a gyermekben annyira gyönyörködni tudó költő is gazdagodott lírai kincsekkel általuk, s mintha e naiv kis arcok és lelkek a természet üde benyomásaiért, a kávai virágokért és napsütésért is kárpótolták volna:

Mint fény fia, szőke hajával
Szép kis fiam áll vidosan,
S míg rásüt a nap sugarával,
Haja minden szála arany.

«Ez a boldog kis kör» volt az ő «erős vára», hová az élet küzdelme, harca nem hatolt be, s hol elméje feledhette napi vívódását, kétségét, honfi-aggodalmaikat s érezhette «a lét tiszta, szent nyugalmát».

*

Az Orsz. m. kir. Statisztikai Hivatal kötelékében, hol, mint láttuk, már kezdő jogász korában munkába állt, egészen 1914-ig megmaradt. Keleti Károly, a hivatal első igazgatója 1892-ben meghalván, az addigi aligazgató, Jekel-

falusy József került helyére, Vargha Gyula pedig, miniszteri tanácsosi ranggal ez utóbbiéra; majd Jekelfalusy halála után, 1901-ben ő neveztetett ki a Hivatal igazgatójává.

Ha nem a hivatás vezette is e munkakörbe, a «kötelesség ösztönző szavát hallotta csengeni lelkében», s az a tudat élesztette munkaerjét, hogy nemzeti érdekű feladatot teljesít, hogy fontos őrhelyen áll, honnan a magyarság fejlődésének alakulását közvetlenül vizsgálhatja, ellenőrizheti, s jelt adhat, ha kell, veszedelmeiről. «Címere zöld halmán őrt áll a daru», írta ősapjáról, s úgy tetszik, a késő unoka e hosszú, terhes szolgálattal váltotta igazán magáévá családi címerét. Mint költő, utóbb nem egyszer érezte «elpazarlott s visszavonhatatlanul a semmiségbe tünt meddő napoknak» itt töltött idejét. De mint hazafi megnyugodott a jól végzett munka tudatában. «Egy célom volt (mondja később itteni szolgálatára visszatekintve): hazámnak szolgálni; egy eszmény élt lelkemben: nemzetem nagysága. Erről álmodoztam, ezért küzdöttem a magam szűk körében.»

Ugyanezt a célt szolgálta szaktudományi munkásságával is, mely önként nőtt ki hivatalos foglalkozásából, s mely magában véve is elegendő volna arra, hogy az itt szóban forgó éveket meddőknek senki se mondhassa. 1892-től fogva, mikor u. i. II. osztályunkba «mint statisztikus» levelező taggá választatott, tudományos pályája jelentékeny részben Akadémiánk életével szövődött össze. *A magyar hitelügy és hitelintézeteink története* c. nagy munkája (1896) a Marcziányi mellékjutalmat nyerte el; több, a népszámlálási eredményeket feldolgozó tanulmányát felolvasó asztalunknál mutatta be, a II. osztály bírálóbizottságaiban sűrűn (1902-től 1921-ig csaknem minden évben) szerepelt s elhúnyt szaktársai legtöbbjéről ő mondott emlékbeszédet.

Tanulmányaiban, amennyire csak engedte anyaguk, stílusra, formára nagy gondot fordított, úgyhogy legnagyobb részük nekünk, laikusoknak is hozzáférhető olvasmány. Hasonló eredményeket kívánt volna meg bírálataiban a pályaművektől is; megróttá nyelvi gyarlóságait (magyar olvasóknak szánt műben *Wien*, *Bécs* helyett; Németország *behozatala*, a helyett hogy *bevitele* stb.). Amiért — úgymond —

a nyugati nyelvek nem ismernek valamely árnyalati különbséget, «nem szükséges a mi nyelvünk gazdagságát megcsonkítani»; az Akadémia hagyományai is megkövetelik, hogy «nyelvünk tisztasága felett a tudományos irodalomban is őrködjünk». Említett történeti műve ritka világossággal rajzolja meg Széchenyi előtti közgazdasági állapotainkat; bizonyos még ma is közkeletű felfogással szemben történeti tiszta látását jellemzi a török világról vallott felfogása: «a török hódításhoz fogható szerencsétlenség alig ért valaha nemzetet»; ép ezért tudja méltányosabban megítélni a XVIII. század fejlődéstörténeti jelentőségét is, melyet nem annyira a «nemzeti hanyatlás», mint inkább a «nemzeti erőgyűjtés korának» tart, mely lerakta gazdasági fejlődésünk alapjait s előkészítette a modern Magyarország kialakulását.

De hadd foglaljam össze említett értekezéseinek főbb megállapításait; fontosak azok elsősorban a költő jobb megértéséhez.

Központi kérdésük: haladunk-e a nemzeti egység megszilárdulása felé? Örömmel látja, hogy a magyarság fejlődése az utóbbi félszázadban (1850—1900) nemesak állandó, hanem erősödő progressziót tüntet fel, s régi óhajításunk betelt, amennyiben a lakosságban a magyar anyanyelvűek száma immár többségre (51·4 %) emelkedett. A nemzeti egység munkáját nagy mértékben megkönnyíti az a tény, hogy a másajkúakkal nemesak a közös történeti múlt köti össze a magyarságot, hanem immár valóságos vérközösség is, hiszen a magyar faj, mai állapotában, már korántsem az ősi, hanem különféle népfajok vegyülete. A városokban különösen hatalmas emelkedést mutat a magyarság arányszáma. S ezt nem erőszak idézte elő, nem a régebben túlnyomólag németajkú polgárság megmagyarosítása, hanem magyarajkú vidékieknek betódulása a városokba; így Budapestet a dunántúli s duna-tiszaközi magyarság népfőlösege duzzasztotta fel.

De e nagyjában biztatónak ígérkező képen mennyi a sötét pont! A születési arány hanyatlik, a kivándorlás terjed. Az értelmiségben tetemesen megnövekedett a másajkúak, főképp az oláhok száma, nemcsak abszolute, hanem az idegen-

ajkú lakosság számához viszonyítva is. A középiskolákban hanyatlani kezd a magyar-, s megdöbbentő szaporulattal növekedni az idegenajkúak száma. Különösen sajnálatos, hogy a magyar ifjúság annyira idegenkedik a papi pályától, s átengedi a tért más, főképp szláv-ajkúaknak. Nemesak idegenajkú, hanem idegen érzületű értelmiség van képződésben, magyarságtól, magyar állameszmétől eltávolodó, szakításra készülődő. A városok nyelvi átalakulásával szemben: az anyaország népességének jó 40 %-a nem beszéli az állam nyelvét, az idegen ajkúak több mint 83 %-a nem beszél magyarul, leglassúbb a magyar nyelv terjeszkedése az oláh-ságban, a görögkeleti hittani intézetekben egyetlen hallgató sincs, ki magyarnak vallaná magát. A vérközösség által nyújtott előnyök sokszor épen nem a magyarnak kedveznek: az túlságosan simulékony faj, könnyen megtanulja s átveszi az együttélők nyelvét.

A népesség áramlási iránya — általában hegyvidékről a síkságra, északról délre — nem volna kedvezőtlen. De a székelység Románia felé vándorol ki; ha a helyett Erdély belseje felé áramlanék, megváltozhatna a Királyhágón túli részek nemzetiségi képe. Nagy mértéket ölt a galíciai bevándorlás, gátolva a már régebben honos zsidóság teljes beolvadását társadalmunkba és nemzetünkbe.

Az értelmiségi keresetűek túlprodukciója egészségtelen tünet. A jogi pálya még ma is a legkeresettebb: közép- s nagybirtokosaink túlnyomó része nem gazdasági főiskolát végez, inkább a jogi képesítés megszerzésével fejezi be tanulmányait, nem érezve át eléggé, hogy a mezőgazdaság sikeres folytatása külön szakképzettséget kíván. Birtokviszonyainkat a végletek túlzása jellemzi: túlteng a törpe- és a nagygazdaság, viszont csekély a középgazdaságok száma s a területben való részesülése; pedig a multban a középbirtokos nemesség volt a nemzeti érdekek legfőbb támasza és hordozója.

Népességünk szaporodása nemsokára eléri a határt, mely kizárólagos mezőgazdasági jelleg mellett elérhető s ezentúl már csak mérsékelt növekedésre számíthatunk. A par excellence mezőgazdasági megyékben (Békés, Csongrád,

Csanád) a szaporodás csökkenése (nagyrészt elköltözés, kivándorlás folytán!) már is komoly mementó. A vidék népfőlösege a városokba tódul, de azok, ipar hiányában, nem tudják őket munkával ellátni. Csak anyagi haladás, gazdasági újjászületés biztosíthatná egészséges továbbfejlődésünket. A bajok leginkább Dunántúl, a magyarság erejének egyik főhelyén s a nagy alföldön, a magyarság olvasztó kohójában mutatkoznak. Az iparfejlesztésen kívül égető szükség van egy nagy nemzeti birtokpolitika segítségére.

A hosszú béke áldása mellett a nemzeteket sokszor ernyesztő álmodás fogja el: «a valódi nemzeti célok elhomályosodnak s káprázatok ejtik hatalmukba a lelkeket» — írja egyik legösszefoglalóbb látkörű tanulmánya végén, 1902-ben. «A figyelő látja, hogy, mint valami lázalom borzongása, bizonyos izgatottság fut át a magyar társadalmon. A kedélyek nyugtalanul háborognak, de nem tudják miért. A valláshosszú ébred . . . , de vele ébred a felekezeti türelmetlenség is . . . Érezzük, hogy az erők összetétele ad hatalmat; a rokonérdekek kezdenek is csoportosulni, de ellenséget látunk a más érdekek képviselőiben, egymást rontjuk, a helyett, hogy saját hibáinkat irtogatni, egymást pedig támogatni igyekeznénk.» «Nehéz időket élünk, s hogy nemzetünk diadalmasan kiálljon minden megpróbáltatást, egész erkölcsi erejére van szükség. Ha önmagunkban megoszunk, ha felekezeti és társadalmi ellentétek ellenséges táborokba állítják a haza fiait, sorsunk meg van pecsételve s csak idő kérdése, hogy mikor törültetünk ki a nemzetek sorából.»

Íme, itt az alapja, tudományosan megvetett alapja hazafias költészete sötétlátásának, baljóslatainak!

Akadémiánk méltányolta tudós érdemeit (1907-ben rendes taggá választotta meg), de azért . . . a költőt sem nyomta el benne, sőt a Kisfaludy-Társaság mellett egyike volt ama jótékony ösztönzőknek, melyek őt költeményeivel a nyilvánosság elé kényszerítették: közületein, ünnepi ülésein sokszor felléptette, koronázási ódáját (1892-ben) 100 arany pályadíjjal jutalmazta, költeményeinek két vaskos kötetét (*Ködben*, 1922; *Hamvadó tüzek*, 1927) kiadta, követve ezzel a Kisfaludy-Társaság példáját, mely versei első, nagy fel-

tünést keltett gyűjteményét tette közzé (*Vargha Gyula költeményei* címen) 1915-ben. Akadémiánk végül, miután jó 30 esztendeig II. osztályában tartotta fogva, 1923-ban tiszteleti taggá választotta meg, egyhangulag, az I., a «nyelv- és széptudományi osztályba». «Midőn a tisztelt osztály engemet kebelébe fogadott, — szólt székfoglalójában — hanyatló éltem késő alkonyán végre ott találom magamat, hová tulajdonképeni hivatásom utalt.» 1924-ben «egész költészete méltánylásaképen» ő kapta meg a nagyjutalmat, s végül 1928 május 18.-án az összes Akadémia bizalma őt ültette a másodelnöki székbe. Ekkor már, 1923 óta (miután tíz éven át másod-, húsz éven át főtitkára volt), másodelnöke a Kisfaludy-Társaságnak is, s ott és emitt immár egyaránt a *költőt* látták benne.

Csak egy pár szót még életkörülményei további alakulásáról, hogy aztán mi is a költő felé fordíthassuk kizárólagos figyelmünket.

1914-ben vált meg a Statisztikai Hivataltól, hogy három éven át a Tisza-kormányban, mint a kereskedelmi minisztérium politikai államtitkára teljesítsen e nehéz években felelősségteljes szolgálatot. Ha eddig a jóslatok örhelyén állott, most már a véres valóság beavatottjai közé került s kilátóhelyről szemlélhette, kétség s remény közt hanyódva, nemzete gigászi küzdelmét, jól látva a háttérben lappangó veszedelmeket is. A Tisza-kormány visszalépésével 1917-ben nyugalomba vonult, s innen fogva már többször kilátogathatott az ő kedves pusztalöbi birtokára, melyet még 1897 tavaszán szerzett meg, az előző évben eladott kávai birtok pótlásául. 1919 tavaszán véglegesen oda költözött ki.

Ísmét a természet ölén élhetett hát, s folyvást az otthon és a felszabadult ihletek melegében :

Az év megy és jön,
Most végre későn,
Elérte vágyam, amért epedt ;
A pusztá csendje
Susog fülembé
Szomorú, bágyadt, halk éneket.

Mi boldog tudott volna lenni, ha nem épen akkorára telik be baljósatai nagyja ; mily vidám, áldott öregkor jutott volna osztályrészéül gyermekek s unokák immár huszonötöt kitevő egész kis seregében, ha nem épen vélt szabadulása küszöbén szakad rá nemzete végzete :

Szabadulás helyett rámszakad a romlás,
S nyögök halófélbe',
Mint az, akit élve,
Agyagásás közben eltemet az omlás.

Míg az ég derültnek látszott, ő nem tudott együtt örvendezni a fényben fürdőikkel ; mire legmagasabb becs-vágya betelt, mire «meddőnek» érzett férfikora mulasztásait bőven kipótolva, költészete tetőpontra ért, beborult felette az égbolt s közelgett már az alkony :

A nap hanyatlik.
Óh, vár-e addig,
Míg elzemgem késő dalom?

Várt még egy darabig ; s

Az a csüggedt, szomorú szellem
Alkotni erős vala sírig ;
Őszi virágainál szebben
A tavasz rózsája se nyílik.

II.

Nemcsak ösztön s veleszületett tehetség, hanem családi példa és hagyomány is vezette a költészet és irodalom felé. Atyja kísérleteit már említettem. Anyai ágon közeli atyafiság fűzte a nála húsz évvel idősebb Márton Ferenchez, kit Abonyi Lajos írói néven mint jeles népies elbeszélőt, *A betyár kendője* c. népszínmű szerzőjét s a magyar dal és zene nagy kedvelőjét ismerünk, s kiről Vargha Gyula később (a Kisfaludy-Társaságban, 1899-ben) egyik legszebb emlékbeszédét tartotta. Édesanyja családjából távolabbi multból intett feléje még Márton István pápai tudós tanárnak, a Kantianus bölcselőnek, valamint a nagyérdemű szótáríró Márton Józsefnek, a bécsi egyetemen s a magyar testőrségnél a magyar nyelv és irodalom egykori tanárának buzdító példája. Mikor

megnősült, nemcsak irodalmilag művelt hitvestársat nyert oldala mellé, ki utóbb a vallásos irodalomnak buzgó s költői lelkiületű művelőjeként tette nevét ismeretessé, hanem apósa, Szász Károly révén, ki maga is kimutatható hatással volt költői fejlődésére, klasszikus irodalmunk vezérkarához is közeli kapcsolatot, mi felemelő s egyszersmind fegyelmező erővel hatott vissza mind világnézete, mind költői ízlése megszilárdulására. Gyermekai fölserdülésével e valóságos családi irodalmi kör egyre gyarapodott: nemcsak két idősebb fia, hanem leányai is részt kértek, ki a vallásos, ki a tudományos irodalom műveléséből, édesatyjuknak pedig csaknem valamennyi versét könyv nélkül tudták, szép rendben számon tartva azokat az utolsó darabig. E családban vallásos érzés, irodalmi kegyelet és a költészet kultusza mintegy elválaszthatatlan volt az otthon légkörétől s a költőnek is itt élt leghívebb, soha nem hiányzó, bírálni is tudó közönsége.

Neki is, mint minden igazi költőnek, szinte létfeltétele volt, hogy legyen, aki meghallgassa, legyen közönsége. Hozzá tartozik ez a költészet egészségtanához. Visszhang nélkül, mely becsvágyát szentesítné s tovább sugalmazná, csalódottnak érzi magát a költő s meddő erőfeszítésnek legszebb gerjedéseit. Az ihlet a maga kész alkotásában a beteltség, a kielégítettség elégtételét is óhajtja élvezni, s az csak a költeménynek élőszóban való kizengetésével válik teljessé, kivált ha a költemény eleve oly mélyen zenei fogantatású, mint az övéi az első perctől fogva. Öreg korából sokunk előtt ismeretes, hogy családi közönsége körét mintegy bizalommal kiterjesztve, szerette új verseit felolvasni barátai, tisztelői előtt, kikről feltehetette, hogy szeretik őt és a költészetet. Az említett okokon kívül része lehetett abban annak az «örök kétely»-nek is, mely oly bénítólag tudott hatni reá s melynek mintegy ellenszerét kereste, remélte versei hatásának kipróbálásával. Ha akadémiai, Kisfaludy-társasági ülés után együtt távoztunk (az alkony akkorára rendszerint leszállt), a Lánchídra érve, ég és víz csillagai között már kigyúltak az ő fényei is, s egyebek közt — jól emlékszem reá — ott hallottam tőle először *Szent Margit galambjai* című remekét.

Tudnunk kell ezeket, hogy egész súlyában felfoghassuk azt a végzetes visszahatást, melyet költői pályájának különös alakulása gyakorolt kedélyére, költészetére egyaránt. A költői közlékenység e buzgó ösztöne, a lírai hatás ez élénk becsvágya ugyanis, melyet tehetsége indokolt, családi körülményei s kapcsolatai jóltevőleg élesztettek, mintegy három évtizeden keresztül, az élet nyarán, az egész férfikoron át, sínylésresorvadásra volt kárhoztatva. A *Dalok* megjelenésétől, 1881-től 1906-ig—7-ig számíthatni e szűk esztendőök sorát. Azt megelőzőleg dalok sereglése, egy dúsan zsendülő tavasz, azt követőleg egy páratlan gazdagságú gyümölcsös ős; közbül — amazokhoz viszonyítva — valóságos aszály. Nyomatásban megismerhető verseinek összes száma 900 körül jár. Nos, ebből a roppant mennyiségből csak 50—60 esik a megjelölt középső időre! A fordulat, mint mondtam, 1906/7 körül mutatkozik, de teljes kivirágzásának időpontja a világháború első évével, 1914-gyel esik össze.

S a magyarázat?

Életkörülményei azt csak részben adhatják meg. Annyi megállapítható, hogy hivatali pályája különösen az itt szóba jöhető időszakban volt reá nézve legterheesebb; az 1890-es években mint aligazgató, saját feladatán kívül többnyire másokénak a terhét is vonszolta, személyi kedvetlenségek is nyomasztották; viszont mikor 1901-ben igazgatója lett a Statisztikai Hivatalnak, a felelősség egész súlya az ő vállára szakadt s időbe telt, míg megfelelő elrendezkedéssel lélegzétvételhez jutott. Innen fogva aztán, körülbelül 1906/7 óta, szabadabb lélekkel élhetett költészetének. Államtitkársága pedig, melynek elvállalására nagyon nehezen szánta rá magát 1914 tavaszán (tehát még a háború előtt), bár szintén nagy elfoglaltságot jelentett számára, oly intézkedési és cselekvő szabadságot biztosított neki, melyben fölemelő érzéssel szolgálhatta a maga eszményeit. Ép erre az időre (1914—17) esik költői virágzása első nagy szakasza.

Mindez megmagyaráz valamit. Költői jellemének megismerése talán többet is megértet.

Költői jelleme alapvonásait keresve meglep ifjúkori költeményeinek az öregkoriakkal való erős rokonsága. Vonzalmuk, tárgyaik, zeneiségük csaknem a kész költőével azonosak. Még az öregkori lemondó, vagy mélán árnyaló hangszín előlege sem hiányzik belőlük. Kedélye borongásra, mélázásra hajlik; úgy érzi, szíve nem örömré, csak fájdalomra való; a sejtelmeket, az éjt, az álmodást szereti; gyöngének, kishitűnek vallja magát; nem tud bízni; a boldogságot már kezdetén elmultnak látja, befejezettnek a pályát, kárba-vesztettnek az ifjú éveket; vonzza az ősz, a csendes elmúlás varázsa; titkos vágy csalogatja «halmi a hulló virággal».

Reminiscentiákra, hatásokra könnyű volna rámutatnunk ama szerelmi dalokban, melyek két rendbeli csalódás s egy boldog szerelem ciklusain áthaladva, túlnyomó részét teszik ifjúkori költészetének. De ezt a passzív, balsejtelmes, aggályos kedélyt, e lírai pesszimizmusra való hajlamot nem vehette sem költő-elődöktől, sem az Európa-szerte akkoriban divatra kapó Schopenhauertől: az neki — öregedő szülők gyermekének — veleszületett sajátja, költői végzete.

A hazafias eszmekört érintő, mindössze két verse (*Rossz álom, Kishitűek*) már «enyésző népet», «pusztuló hazát és fajt» emleget, százados bűnökért várható bűnhődést s már reménytelen, csupán kötelességből való küzdést a hazáért.

Ugyane passzív, halálsejtelmes líraiság tövéről sarjad ekkori költészetének az a termése, melynek ihletői a gyermekkori benyomások, szín- és hang-élmények. Engedi hatni magára a természeti élet benyomásait, beolvasztja líraiságába a kedélyével rokon sötét hangulatúakat, viszont a megváltatás, a levertségből kiragadtatás gyönyörével élvezi az ellenkezőket: élet és természet cselekvő, eleven, szívet-lelket felüdítő behatásait. Bent a lélekben az enyészet, elmúlás emberi bús gondolata; kint a természet gazdag, örök, sugárzó élete; s a kettő közt a látás, hallás páratlan isteni adománya, mely nem engedi vígasztalan éjszakába elveszni a lelket: ez Vargha Gyula ú. n. természetérzésének, valójában költői impresszionizmusának már ily korán felismerhető s végig azonos létrendszere.

Kizárólag természeti benyomásokon alapuló költeménye

még ritka, de már kiforrott műveire emlékeztet a *Tavaszi kép*, s szimbolumba készül átringatózni az *Álomországban*. Csendeletei eleven, olykor egyéni életet, sőt jellemkomikumot fedeznek fel a majorság életében, s a humor érdeklődésével mosolyogják körül az alsóbbrendű élettípusokat. Már ekkor kész mestere a pusztulás humorának-fájdalmának egyaránt (*Pusztta ház; A lebontott kastély*). Mindezek nagy része, s a szüleiről szóló egy-két vers, már az őt annyira jellemző emlékező líraiság szülöttei: gyermekélményekből kivirult költészet.

Még meglepőbb, e korai éveiben, verselése feddhetetlensége, formafegyelme és változatossága. Mintha minden megszólamlásához új dallam ihletét keresné. Mintha a formák zenéje volna az az eszményi, belső érzéklet, mely a külvilág benyomásaival társulva, legfőbb ingere költészetének. E zenei hajlam az ő legösztönszerűbb s mégis leglégiesebb sajátja. Jellemző a dallam e szinte hallucinatív bűverejére egy öregkori versének ez a vallomása: «Szívem ha néha megtelik, Egyetlen dalt dalolva folyvást, El tudnék sírni reggelig.» Tiszteleti tagsági székfoglalója (1925) mutatja, hogy ebbeli eredetiségét teljes öntudattal számon is tartotta:

«Tárgyamat, — úgymond — legyen az érzés, gondolat, történet vagy mese-motivum, sohasem kényszerítem előre megállapított versformába. Míg fülemben meg nem csendül a költemény saját hangja, ritmusa, mondhatnám muzsikája, egy sort sem tudok írni belőle; de ha megcsendül, sokszor szinte magától ömlik a vers. A külső és belső, a test és lélek ily módon szervesen összeforrvá egyszerre születik, a versformák nagy változatossága pedig jóformán külön egyéni életet ad minden egyes költeménynek.»

Aranynak is ismerjük — Szemere Pálhoz intézett leveléből — hasonló vallomását. S bizonyos is, hogy Arany forma-művészete nagy hatással volt az övére. Zeneisége azonban, mely főképp a hangzat, a zengés minőségében érvényesül, még rokonabb a Vörösmartyéval s e részben Vörösmarty óta nincsen is hozzá fogható. S ez a rokonság, ez a zeneiség szintén jelt ad magáról már első verseiben (*Tünde képek*), folyvást, örökké, minden versalakban, idegenben, magyarban egyaránt. Maga nagy tisztelője volt Vörösmarty költé-

szetének s mint centenáriumi szép tanulmányából látni, kiváló értelmezője is. Nyelve legfőbb jellemvonását zeneiségében látta s e zenei nyelvre vonatkozik következő megjegyzése: «A nyelv a költészetben nem külső ruhája a gondolatnak, több annál, a szépség istenasszonyának teste az, mely csupa eszme, csupa bűbáj, csupa harmónia». A nyelvet azonban ily eszményi költőiséggel csak az kezelheti, ki teljes birtokában van. S ő Arany utáni költészetünkben a magyarur legtökéletesebben tudók egyike volt.

Ismeretes, hogy kedvenc ritmusfaja valamely szabad lebegésű időmérték, melyben mintha jámbus és anapaestus idegen lejtése a magyar zene és gyermekversikék úgynevezett «lengedező» képleteibe folyva át észrevétlenül. Nos, ez a mesteri átjátszás már ifjúkori jámbusaiban megindul, amint az a *Vége van* c. dalon jól megfigyelhető.

E tündéries zenei folyást (a vers legéteiribb elemét) a lehető legszabatosabb rímekkel (a vers legkülsőbb elemével) köti meg, zárja korlátok közé. A rímelésben kezdettől fogva elsőrangú mester, szigorúan tökéletes és nagyleleményű. E részben sokat is mer kockáztatni. Viszont a rím játékos elhelyezésével az éneklős gyermekversikék naiv dallamoságát tudja mesteribbül érvényre juttatni:

Óh be kedves téli kép!
Szállongnak a hópihék.
Utca, tér, házfedél,
Mind fehér, itt a tél.

Költői jellemének ez állandó azonossága tette lehetővé gyermek- és ifjúkori ihleteinek úgyszólván konzerválását az öreg korig; ifjúkori töredékeknek befejezését 30—40 évvel utóbb, a forradás, a felemásság áruló nyomai nélkül. Magát is meglepte versei rendezésekor (1914-ben) a régi és új részeknek nyelv és verselés, szín és hang tekintetében zavartalan egyöntetősége.

Látnivaló: e költői jellem sokkal passzívabb, sem-hogy önjerejéből alkotásra ihlesse magát. Az a cselekvő spontaneitás, mely Petőfit jellemzi, neki nem sajátja. Vagy jelentékenyebb izgalmakra, vagy élénk benyomásokra van szüksége, hogy megszólaljon. Ifjúkori egyik ihletője, az

ábrándos szerelem érzése, célhoz érve kibuzogta magát s átengedte a tért ikertestvéreinek, a családi élet, az otthon lírai érének, mely az érzelmek mindennapivá valósult világában már ritkábban nyer ösztönt megáradásra. Másik ihletőjét viszont, a szabad természet, a kertek és a határ üdítő, életre szító friss benyomásait, állandó városi életre kárhóztatva, csaknem egészen elvesztette, s ezzel épen legkiválóbb tehetsége, költői impresszionizmusa maradt táplálék nélkül. Említett életrajzi körülményei mellett alighanem ez lesz egyik oka ama hosszú évek viszonylagos meddőségének. Csak a hajdani benyomások emléke maradt meg neki, hogy hivatalból szabadulva, fáradtan, elalvás előtt álmodozzék róluk, elringassa őket a csend zenéjében. E benyomások lényege gyönyör-érzet; s a gyönyör-érzetek emléke, ha elegendő alkalmi inger nem ösztönöz művészi megkötésükre, kedves, de szétfolyó ábrándozásba szokott elveszni. Tanuságot tesz róla maga, *Barátomhoz* c. versében (1891).

*

Mi tölti ki mégis azt a terméketlen, hosszú időszakaszt, azt a benyomások és nagyobb lírai izgalmak híjján támadt hézagot?

Kitöltik részben közvetett ihletek (egy sorozat népdal — a «Károg a holló a jegenyén» kezdetűt mindenki ismeri; — egy sereg kitűnő műfordítás német és francia költőkből); kitöltik részben alkalmiak (karácsony, újév; ünnepi ódák; pályaművek, köztük *A boszuló kard* c., formai szempontból érdekes dalmű); egy nagyobb, Vörösmartyra, Aranyra egyaránt emlékeztető epikus kísérlet (*Bodoglár*), egy-egy emlékezés gyermekkorára, szüleire, néhány, az otthonban s gyermekekben megnyugvást kereső, vagy a költészete meddősége miatti önvádat és tépelődést megnyilatkoztató költemény.

Nem gazdag erű ugyan, de e korszakban mégis legállhatatosabb sugalmazója a magyarság jövőjéért való aggodalma. Ez bezzeg talált magának folyvást táplálékot! Talált a történelem tanulságaiban; azon számadatokban, melyeket Hivatala: «nemzeti erőink és gyöngeségeink e nagy leltározó intézete» tárt eléje; főképp azonban a magyar közélet, köz-

erkölcs és politika ellenszenves tapasztalataiban. A kiegyezésnek, az uralkodóval való békességnek magyar érdekből s erőviszonyaink tiszta ismerete alapján szilárd híve volt: az ugyanazért küzdő Tisza Istvánnak első bukása, majd a koalíciós kormány uralma aggodalommal töltötte el; Bosznia-Hercegovina annexiója, az azt követő bonyodalmak, az 1912—13.-i balkáni háború növelték s igazolni is látszottak aggodalmait, s ez események, a szenvedélyessé fajult párt-harcok fokozódásával megannyi vészjelekként riasztották fel benne a nemzeti költőt. Sokáig tétovázó költői pályájának ere, mely — saját szavai szerint — «meg-megindult, majd meg félénken, bizonytalanul el-elveszett, mint a sivatagban bujdosó patak», most kezdett már sötét, keserű habokkal megtelni.

Íme, ha meddősége egyik okát a passzív kedély táplálékhiányában ismertük fel, akkor költészetének újraélesztésében e fokozódó hazafiúi aggodalmaknak kell fő részt tulajdonítanunk, s az időszakasz (1906—1914), melyben e lírai izgalmak megnyilatkozásai egyre nyilvánvalóbban jelzik teljes kivirágzása közeledtét, körülbelől összeesik azzal, melyet hivatali pályáján a megkönnyebbedés, a fellélegzés fordulataként üdvözölhattünk.

A hazafi izgatottsága aztán sorra átterjed a lélek más-nemű ihleteire. Költészetének a *Dalok* óta kiszáradni látszott medrei megtelnek, hogy soha többé ki ne apadjanak. Egyre határozottabban felcsendül egy új hang, az újjászületett költőé, ki Isten-engedte önnön nagy csudáján, másodvirágzása áldott ígéletén hálattel szívvel álmélgodva egyszersmind tudatában van virágzása későiségének s kedveszelve érzi, hogy már nem a tavasz, hanem az ősz szele kapkodja el csodálatos virága szirmait.

III.

Azon kevesek közé tartozott, kik a Deák—Kemény—Arany—Gyulai-féle nemzeti klasszicizmus erkölcsi és világnézeti alapjairól nem tévelyedtek le, — a jobboldal felé sem! — jól tudva, hogy biztonságunkat minden túlzás

veszélyezteteti. Nemhogy nem tévelyedett le, sőt túlérzékeny képzelettel folyvást a lesiklás veszedelmeit latolgatta s élte át borzadva előre, mintegy a Szózat «lét-nemlét» izgalmainak már-már korszerűtlen örököséként. Ő a klasszicizmusnak nem harmóniáját élvezi, hanem felbomolhatása aggodalmait szenvedti. Mint a fecske, mely riadtan repkedik körül a nyugalom számára épített fészket, mert fényes nappal ragadozót lát leselkedni közelében. Ily sajátságos módon válik ő, lelkiismereti és érzelmi túlfinomultságánál fogva, klasszicizmusunk egy modernebb képviselőjévé, megmaradva annak lélektani s világnézeti alapján s mégis új irányban fejlesztve azt tovább.

Aggodalmas hazafisága, mint már ifjúkori költészetében, továbbra is tele baljóslatokkal. A *Dunaparton* (1894) már «egy nagy halott» felett véli kongani a vár harangjait; a *Jövel, Megváltó!* (1897!) — nem megdöbbenő-e? — már a «vörös rémet» látja kelni, mely oltárt, hitet, hazát romlással fenyeget. 1912-ben már (mily gyorsan haladunk az «elvégeztetett» felé!) rettenve hallja «A végzet mind közelbe dübörgő Vaslába súlyos, tompa dobbanását, Mely eltiporja ezt a nemzetet», s ugyanez évben már kimondja a szörnyűt: «Ne álmodozzál nagy, dicső hazáru! Néped halott. Története, Mint egy koporsó, szomorún bezárul.»

A világháborúval e hajlam, e képesség a sötétben látásra megkapta a maga súlyos reális táplálékát s költői megnyilatkozása a maga konkrét támasztékát. Sötét pompával csillog elő egész serege a fájdalom gyöngyeinek. Egyes események is (az erdélyi oláh betörés, a cseh amnesztia, Tisza István meggyilkolása; a családját érintők közül fia önként harcbaindulása) megrázó vagy fölemelő erővel szólaltatják meg, állandó ihletője azonban maga a nagy tény, hogy kockán forog a nemzet léte s áradattal foly el a drága magyar vér. Nemcsak odakinn, itthon is arat a halál; éhség, ínség riaszt, kalász helyett sárga gyermekfejek érnek kasza alá. S míg anyák és árvák siralma kél, míg vész és pusztul minden szerte az országban: cifrálkodik, dőzsöl a léhaság, s «a sápadt ínség kiaszott erét Vigyorgva szívják vámpír uzsorások.»

Saját lelkiállapota e látományoktól függetlenül, önként is sűrűn megnyilatkozik. Megvakult, porlepte tükörnek érzi lelkét; másszor mintha vérző lábbal vonszolná magát a reménytelenség gyászos útján; majd mintha már elmerülőben vergődne; hol bosszúra szít, hol átkozódik, mint egy Athéni Timon; most siratja, most korholja nemzetét, majd meg nyomorúságától lelke gyökeréig meghatva magához ölelné, hogy együtt haljanak. Keserves elégtételnek érzi látásai betelését; egykori vérködös álmai ma már a való vértengere; most még szörnyűbbeket lát a jövő méhében rejleni, majd teljesen eltompul, csak köd és homály szeme előtt, vágya sincs többé. Kiábrándul az egész emberfajból, s látja a végzetet, mely felé istenített ész, önzés, meg a Szabadság posványba csaló lidérce vezetik, hajtják a sátán örömére. Érzi veszteségét a «költő» is, — hogylene érzene! — nincs többé remény, hogy felderüljön dala:

Dalom szomorú, mindig szomorú volt,
Az ősz szele búsan beledudolt:
Volt benne folyvást valami fájó,
Mint ha levél hull ősszel a fáról.

Dalaimat szomorún kezdtem,
De még szomorúbban kell végeznem,
S ajakomon az utolsó dal
Félig zokogás, félig sohaj.

Időbe telt, míg fájdalma lehiggadt vagy elfásult annyira, hogy helyt adhatott az öregkor magukban véve is méla hangulatainak, humorának, epigrammákban kiélezett bölcseségének, végül (1923) — amit a még életerős férfiú meg nem tagadhatott magától — a reménységnek: «Élnem kell!» — úgymond —

S bár vén vagyok, bár únt teher az éltém,
S rólam a kedv viselt rongyként levásott,
Meg nem halok hazám, míg meg nem értem
Feltámadásod.

Hazafias lírája ekként a maga született jelleme szerint kibuzogván magát, minden eddiginél nagyobb arányokban fordult az elbeszélő költészet felé, tárgyért a magyar tör-

ténelemhez, s 1923-ban megírta a Vitézi énekeket Thúry Györgyről, 1922-től 1926-ig pedig az Árpád-ház történetének bő forrásából a Királyok könyvét. Mindkettőn meglátszik, hogy lírai érdeklődés válogatta ki tárgyaikat. Thúry György jellemébe, kinek hazafiúi törekvéseit tulajdon királya bénítja meg, mélyen megsértve a hősnek alattvalói önzetlen hűségét, mintha Tisza Istvánéból vegyített volna valamit. A Királyok könyve pedig, a mellett, hogy lírai megjelenítésben tár elénk regényesen rendkívüli, lobogó indulatokkal, bűnnel, lelkiismeretfurdalással teljes egyes történeteket és képeket, elvegyítve középük hazaszeretetet, tiszta áhítat és gyöngédség tüneményeit: egészben véve, mint sorozat, a magyar végzet történeti alapjait, mintegy útnakindulását példázza. Végző jelenete, mikor Kézai Simon mester, az utolsó Árpádfi haláláról értesülve, összetöri tollát, szinte a magyar történelem lezárulását látszik jelenteni.

*

Az a magában véve anyagtalan, egynemű fájdalom, mely e versek örök forrása, s melyet a versformák zenéje különféleltséget elsősorban, nem afféle művészi eltökéltségből szólamlík meg oly gyakran ; s nem árjong testetlenül, mint Kölcsey érzelmessége, hanem azáltal érezteti magát, hogy soha nem szünetelvén, minden egyéb gondolatát, szemléletét, benyomását : emléket, képzeletet és tapasztalatot átitat, megfürösztt, sajátjává színez. Ez nem az a sablonos hazafias vagy háborús költészet, melynek haza és háború kimondott témája, hanem *költészet*, melyen még szándéka ellenére is meglátszik a nemzete sorsáért aggódó lélek állandó elfogódottsága.

Sokszor ki síncs mondva, meg síncs nevezve a hazáért való bánat és aggódás, de ott van a szomorúságban, mellyel a nyár oly hirtelen eltűntén csodálkozik ; ott sötétlik a ködben, mely a már őszi tájt megüli, míg ő «nagy könnyes fák alatt, dérharmatos fűvön» halad ; ott van a borzongásban, az ismeretlen félelemben, mellyel a szélzilálta fellegek közt úszó holdat nézi, amint «bukdácsolva föl- s letűnik, Mintha ezüst réce volna», s menekülne, menekülne új vizekre. Ott

van a *Kevés a vetés* felejthetetlen, megúnhatatlanul csüggeteg képeiben, melyek vonaton utaztában futnak el szeme előtt: a tarló, az ugar képében, melyről varjak röppennek fel; a kihalt mezőében, mely csak gazt és kórót terem s melyen alig látni élő lelket; ott van, ott sír a refrainben s a végső sorok kérdő sóhajában:

Kihalt a mező, elvéte ha egy-két
Gyerek zavarász kócos tehenecskét,
Vagy roskatagon öreg ember ballag,
Kevés a vetés, sok a parlag.

Szomorú ősz, a felleg a tájra
Ködesőjét egyre szítálja,
Siratja talán, kik többé nem aratnak...
Kevés a vetés, sok a parlag.

Van-e háborús költészet, mely igazabb, korszerűbb lehetne, mint e halhatatlan szomorúságú költemény?

S ki ne emlékeznék a *Szőlőhegyen* címűre? Alig van vers, mely a szőlőhegyek szüret utáni fáradt elpihenését, szélsóhajával és sárga meg vérvörös levélszíneivel már télváró hangulatát kevés szóval, szuggesztív zenével ily valószínűleg meg tudná éreztetni. Való szemlélet ez maga is. De íme, belelopódzott már az örök sugalmazó, az egyetlen nagy gond, a belső, nem szűnő látomás:

Sárga halálszín közepett
Szanaszét véres szigetek.

Elfog a kétség, hogy a nyár
Vissza nem is tér soha már.

A gyermek egykori, üde benyomásai, ha emlékként csodálatos hűséggel felmerülnek a multból, szintén nem maradnak érintetlen a *ma* lehangoltságától. Három szép költemény hadd mutassa meg ezt.

Egyik a *Cséplés*. Szinte hallani a gép bűgását a búzasztag mellett, látni, amint rázza, rázza ki sárga szalma duzzadozó halmát, — villájával az öreg béres már alig mozog tőle — majd a petrencéseket, amint viszik a szalmát fel a hosszú nagy kazalra, majd amint kacagva hemperegnek

vissza. «Az idej cséplés beh más, beh más!» Hallgat mindenki, csak a gép zakatol ;

Némán teszi tisztét a muszka fogoly,
Az arca hideg, az arca komoly,
Csak a keze jár itt, a lelke pedig
Száll, mint a vadlúd, mely fölkerelkedik.

S a lány, a magyar lány? Tekintete révedt,
Lelke a lengyel föld fele téved.
Ott vérzik a harcon a barna legény
Vagy porladoz is tán a sír fenekén.

A muszka fogoly képe, vadlúdként fölkerelkedő honvágya : nemcsak kitűnő korjelző jegy a költeményen, a megértő részvétnek is költői szépségű remeke az.

Másik : a *Régi szüret*. A szedők seregélyhada, a hetyke puttonosok, a kádak habzó méz-leve, a rajta dőzsölve csemegéző karcsú darazsak, méhek serege, a sötét csikorgása, a megcsorduló must sárga aranya : maga a testi jelenlét. Még egy vonás, s kész lenne a kép, de az már a ma leverő ellentétére eszméltet s elrebbenti a szép mult emlékét :

Amott a pohár cseng s a banda vigan
Rárántja a tust . . .

De húrja szakadt-é? Elnémul a banda . . .
A kép tovább . . .
Hadd tűnök el én is, hónom alá csapva
Kopott hegedűm.

A *Szélmalom* a harmadik : idézi az egykor a körül látott sürgölődés jeleneit, táji környezetét ; egyszerre mintha homály szállna szemére, eltűnik minden egyéb, csak a malom képe rögzik igézetesen szemébe :

Csak a malmot látom. Mintha nőttön-nőne,
Nagy, sötét, morajló felhőkre vetődve ;
Az éjbe bukó nap vörösen süt rája,
S forog, forog, forog véres vitorlája.

Így vált a kávai szélmalom igénytelen gyermekkori emlék-képe a világháború hatalmas, véres szimbolumává.

Folyvást ezt tapasztaljuk : kép, kép mindenütt : a magyar élet megszokott, keresetlen szépségű jelenei, melyek

mintegy önmagukért, saját szépségükben igyekeznének életre kelni a költő lantján: kelnek is szépen, üdén, tévedhetetlen biztossággal, de van már azon a lanton egy húr, egy minden dallamba belezendülő, amely csak sírni tud.

E szinte akaratlanul nyilatkozó líraiság jóformán el is hallgat, amint észreveszi magát. Vannak azonban huzamosabb jelentkezései is (*Harcba induló harangok*; *Erdély*; *A kassai harangok*), melyekben képek, értelmező képzelet, vívódó tépelődés, emelkedett gondolkodás mintegy kézzől-kézre adják egymásnak az érzelem szikráját, hogy kiki maga módján szítsa. A Gondolatok a könyvtárban, Vörösmarty magyaránu költeménye, e lírai típus őse.

Hadd mutassak még rá háborús költészete végső kizengéseiben képnek és érzelemnek az imént megismerthez képest másszerű viszonyára.

Az előbbi költői eljárás kívülről vett benyomásoknak saját hangulatával való átszínezésében állott. Most a régóta zaklatott képzelet lázas, dúlt, Vörösmartyas visszahatásainak a körébe lépünk: maga teremt szemléletet magának, maga gyúrja át a valóságot a maga keserű pesszimizmusa szerint, testet, szimbolumot teremtve magának. Mutogatja magát már e sötét hatalom a *Népem* c. versben (1919), mikor nyomorult népét már-már borzasztó valószerűséggel formálja át egy fekéllyel borított, kigúnyolt, megrugdalt Jóbbá, kit hitvány rongy alig takar, száraz kenyérből sincs elege, cserép azonban, törött cserép van itt elég, mellyel rut sebét vakarhatja. A tragikus páthosz keserű metaforizmusa ez. Saját szenvedései kifejezésére is talált már hasonló megdöbentő képet a *Látományban* (1918; véresen fekszik, még él, meglepik a hollók, kopácsolják koponyáját, vájják agyvelejét). Még szörnyűbb a *Hazám* (1920) képlátása; ebben a haza szimboluma egy orvul meggyilkolt anya, kit haramja-gyilkosai vérbe-fagyva bedobtak egy sötét gödörbe, s utánadobták eleven kis csecsemőit. A most következők hatásánál megdöbentőbb, vérfagyasztóbb csak a fájdalom lehet, mely sugalmazta: «Az istenadta síró porontyok Most ott mászkálnak véres testeden, Emlőidet keresve S a tápláló tejét... De hasztalan, Az életosztó Szent, drága

forrás elapadt, Örökre, mindörökre.» Kieszelni ily képet nem lehet, ilyet csak az átérzés ijesztő mélysége vethet ki magából, hogy égbe kiáltson.

Valódi Vörösmartyas képzelet szülötte a *Megvénült föld*. Címe is az Előszó költőjét juttatja eszünkbe. A Földnek, az elvénhedettnek, a magáéhoz hasonló, töprengő visszaemlékezést tulajdonít ifjú korára, midőn keblében forrva forrt a tűz, s ujjongva szórta lángoló vörös csóváit a csillagok felé, az ég ellen, s szilaj játékait elúnva, új meg új világot teremtve a régi romjain, végül előhívta piciny játékszerét, a törpe embert, ki aztán nyakára nőtt, dolyfős zsarnoka lett, önző, irigy — «bűn és gonoszság minden gondolatja»:

Meg-megrázkódom s a bűnben fogant
S bűnben tobzódó törpe férgeket
Leszörni próbálok, de hasztalan.
Néhány viskója összedőlhet, ő
Tovább is él, tovább is úr marad.

Most csöndesen várod halálodat.
Oly jól esik tudnod, hogy a kevély
Emberfaj is, megútált zsarnokod,
Csak addig él, vén föld, amíg te élsz,
Mihelyt kihalsz, eltűnik, mint az árny.

Sokáig azt hittük, Vörösmarty a világháborúnak az emberiség szempontjából egyetlen, — eleve elhívott költője: Vargha Gyula, keserű látomásaival társul emelkedett közelébe. Az átok nagyszerűségében is ő közelítette meg leginkább *A trianoni béke megkötésekor* c. rövid, de annál erőteljesebb költeményével.

IV.

Hazafias és háborús költészete, mint láttuk, főképp azáltal különült el költészete egészétől, amennyiben aggodalmai és lelki szenvedései sötétre színezik benyomásait, vagy épen a lehangolóbb benyomások iránt teszük fogékonyabbá. De az ő önemésztő, passzív kedélye, mint kezdettől s főképp 1906-tól fogva, úgy e nehéz másfél évtized folyamán, az üdülés, a feléledés balzsamát, költői vitalitása bizonyítékát is kereste, üdvözölte a benyomások élet-üzeneteiben, s valóban azoknak

egy egész gyönyörű szigetje ment maradt a sötét hullámoktól. Ebben a csoportban kereshetjük az ő tiszta impresszionizmus remekműveit, legszebb festményeit és zenéjét. Nem mintha ezek közelében is ott nem borongana valami árnyék, az elsötétedés veszedelme; hiszen ugyanazon lélek tava tükrözi őket, melyben az előbbiek megfürödtek; de csak tükrözi, hogy jótékony ellentéteiként gyönyörködjék bennök. Ott borong közelükben az öregedés, az időmúlás mélabúja, a meddő évek bánata, a költői becsvágy titkolhatatlan kételye. De ott mélylik mögöttük egyfelől az élet, a világ, a végtelenség titka, melynek hírnökei, másfelől a lélek rejtelme, mely befogadja őket. Az érzéklés gyönyörében, mely elválaszthatatlan tőle, a lélek fürkészi a teremtés csodáit, hálával telve el a Mindenható iránt, hogy ily sokat közölt vele műveiből. Nem üres képek, nem puszta érzéletek az övéi akkor sem, ha egy szónyi értelmezés vagy lírai vallomás nélkül tétetnek elénk; szépségük akkor is sejtet, hangulatot sugalmaz, lényegét szuggerál, bár olykor csak egy álom, egy lehellet tünékenységgel.

Erkölcsei alapérzete: a megtisztulása a természettel való érintkezés folytán. Nyári hajnalon, zöld mezőben bolyongva ott látja húzódni árnyékát a szőke harmaton: «Olyan nemesnek érzem s tisztának magamat, Árnyékomon sugárból dicsfényt körít a nap.» Ez a «gloria», a természettel való testvériség e boldog tudata, áhítata ott díszlik egész benyomásköltészete körül. Himnuszi szárnyalással áldja a «látás szent kútfejét, a fényt», neki köszönve, hogy elméje ég s föld csodáival színig teletölt, s általa költővé lehetett. A színek pompája, a fény nagyszerű játéka, amint «virágok égő, tarka tengerén» habokká törnek, szinte az öröklét forrásából ittasítja, s álomszerű ellankadással ringatja át lelkét fényszerelme örök kútfejéhez:

Leültem ott a dűlőút gyepére,
Körültáncolt a nyár színes lepéje,
S pillangóként szállt az omló szírom,
Ha jött egy fuvalom.

A nyíló mák felett álomlehellő
Illattul ittasan bolygott a szellő,

S dallal verdesve fönn a kék eget,
Pacsirta lebegett.

Virágzó föld, sugárzó tiszta égbolt,
Amerre néztem, minden csupa fény volt ;
E fényből egy-egy sugaracska még
Lelkemben most is ég.

A két mélység rejtelve : a természeté meg a léleké látszik összefolyni benyomások és érzés ölelkezésében, ha közös nagy értelmük nem fedi is fel magát a tudat számára.

Érzékletei leggazdagabb forrása a tavasz, melynek jelenégeiben áradatszerűleg ad hírt magáról az élet hatalma, s melynek hatása megifjít, mert a gyermekkor élettelttségével rokon : «Boldog tavasz, belőled él, A nyár, az ősz, a tél.» Mindaz, ami szép, ami szín és fény, a tavasszal zsendül ki, ott bimbóznak a költészet virágai is.

Az *élet* lényegét, titkait, az élet tisztító italát s leggazdagabban buzogó forrását üdvözli ő a természettől nyert benyomásaiban, s várja «felszolgáló fejedelmeitől», az érzékek-től. Bölcselmi költeményeinek minden kérdése — mint hasonlít ebben is Vörösmartyhoz! — a «fény» körül forog. «Elég a gyáva siralomból, — inti magát egyik költeményében — Lantodról tépd le már a gyászt, A földfeletti fényre gondolj, Mit az beszél, azt magyarázd.» De a filozófiai költészet nem magyaráz, csak kérdez. Tele van ő is kérdésekkel : hová lesz a sugár, mely a földet elkerülve száll a végtelenbe? ; hová lesz «ez a kis fény», mely bennünk világol, ha elmúltunk? ; elszáryal-e az ember a fény honába, vagy ez a föld nemcsak bölcsője, hanem sírja is örökre? ; mennyi csillag az égen, egész káosz, s mégis összhangba zeng, millió kereke láthatatlan süvöltő szíjakon forog törvény szerint : «mit fon, mit szó ez óriási gyár? S vajjon mi lesz, ha egyszer csak megáll?!» De csak vergődik lelke a kérdéseken, mint a kalitkába zárt sólyom, mely riadtan csapkod börtönében :

Túl a mennybolt kék nyílásán
Vonva vonz a Végtelen,
S csillagoknak arany rácsán
Véresre zúzom fejem.

Vajjon megkapja-e kérdéseire a feleletet a halál után?

A természet kérdéseimre néma.
 Ki fel, a nap felé, a fényre törtem,
 Világosságot ott találok-é, a
 Sötét gödörben?

Mint a fény, minden más érzéklete is a végtelen élet hírnöke : kivált a hangok. Lelke, mint a húr, minden hanggal együtt rezeg ; ég haragja, kalász zizegése, távoli harangszó, kolomp, fecske-ficsérgés, lomb suttogása, döngicsélő méh, nádzúgás, pacsirtadal, a falevél paskoló, suhogó kövér eső — mind kész gyönyör neki :

A hangok milliója, mely
 Átrezdül a természetben,
 Bennem rokon érzésre lel,
 De nem hal el oly hirtelen.
 Hallok csodás hármóniát,
 Mely sír, nevet, játszik, busong,
 S lelkemben egy egész világ,
 A hangok ősvilága zsong.

Minden fénnel együtt ragyog, minden hanggal együtt rezeg a költő lelke is. Igen, mert fény és hang nemcsak az örökkévalóság titokteljes üzenetei a halandó emberhez, hanem hozzánk hasonlóan mulékony tüneményeknek testvéri jelbeszédei. Az érzéklés gyönyörérezetében nemcsak a Végtelen-nel való érintkezés áhítata sugalmaz bennünket, melegít az egyetemes testvériség fölismerése is.

E magas származású testvériség rokonnak érzi magát a természet élő jelenségeivel, együtt vigad, hervad fűvel, vetéssel, virággal, együtt szenved velök a szárazságot, issza a harmatot, várja a megváltó esőt, s velök borzong a ködös ősz fuvalmain. Belőle fakad a részvét költészete. Sok szép nyilatkozása közül halljuk ez egyszerű párbeszédet :

«Szörnyű hideg! Megfagy a földön a vad,
 A madár is a fán.
 Mi az a síró hang ajtónk előtt?»
 «A két kis kutya sír, apám.»

«Az istenadták, ott künn reggelig
 Meg is fagynak talán . . .
 Édes lányom, ne eresszük be őket?»
 «Eresszük be, apám.»

Maga mondja : nemcsak az ember, még az állat is testvére, hogyha szenved. A részvét költészetének egyik remeklése *A vén komfortáblis ló* (1908) : a maga egykori, költészetelen robotolásának egyik legmerészebb, de legmeghatóbb szimboluma. Amint neki egyetlen vigasza a boldog gyermekkori emlékek, részvéttel veti fel a kérdést, vajjon a szegény vén lónak van-e hasonló vigasza, s helyette, számára nagy művészettel visszaidézi vidám csikó-kora képét : látja, amint gyors, könnyű szekér zörög az úton s ő nyargal előtte, utána «Kis csengettyűjét magasan rázva, Iramodva, szökellve, cicázva»; be-bevágat a zöld gabonába, átkarikáz a gyenge kalászon ; rakodáskor csak egy harapást fal a virágszagú friss szénából ; megint toványargal, rét közepén beszökken az érbe : «A vizet gázolja, tapossa,

Fölfreccsen a gyöngye magosra.»

Szegény, szomorú gebe, téged
 Kísérnek-e vajjon e képek?
 S ha ügetsz nyomorún, elepedve,
 Van-e balszam néma sebedre?

Ez a «benyomás-költészet», mint látni, sokkal több egyszerű érzéklésnél. Benyomásait nem önmagukért örökíti meg, hanem jelentésükért, melyet mögöttük sejt, kutat, ellenállhatatlanul megérez. Gondolkodó nézés, átlelkesített érzékelés, erkölcsi mélységű gyönyörérzet a lényege. Képei, a legtárgyibb hűségűek is, szimbolumba vannak átmenőben, vagy kész szimbolumok ; de nem, vagy csak kivételesen a költő saját alkalmi líraiságát kifejezni hivatott szimbolumok ezek (mint a közönségesen úgynevezett szimbolista lírában rendszerint), hanem elsősorban képek, valóságos érzékletek, melyek ezerféle egyedi változatosságában is ugyanazt az egy nagy értelmet látja, sejt, keresi a költő : az életet, az örökkévalót, a végtelent. Életszimbolumok, objektív szimbolumok, ha szabad így mondanom ; s az érzéklés határozottsága, erkölcsi emelkedettség és világos értelem jár velők.

Még oly képek is, melyekben látszólag alig van egyéb hű rajzolatnál, pusztá érzéklésnél, elemi erővel éreztetik, hogy nem önmagukért vannak, hanem lélekkel, élet-értelemmel teljeseek. A *Gyorsvonat*, mely a szilaj vasszörnyeteg tova-viharzását érzékelteti páratlan szuggesztív erővel, voltaképp a vonat eldübörgése után helyreálló csendet hatályosítja fel-foghatóbbá, meglepő, önálló érzékletté és sejteti benne a méltóságos, nagy szent nyugalmú természet lényegét. A *Tavaszi éj* a természet ébredését éreztetni szinte varázslatosan ; hallga, itt a kikelet tündére jár — «A vadgesztenyefák virág-gyertyáit végig meggyújtogatta már». Egy másikban (*Nyári hajnal a pusztán*) mindössze ennyit látunk : szürke fátyol az ég leg-alján ; még álomban elvesző nagy sík határ ; amott keletre füst kanyarog, a cséplőgép füstje ; — nagy asztag, mint önmagának kékes árnya : «Az asztag ormáról serényen Két árnyalak a kévét hányja.» Mi ez? Egy néma képben az élet, a munka ébredése. Az *Aratás felé*: a színekben, termésígéretekben oly királyi gazdagságú földnek, életnek felmagasztalása, megkoronázása. Amott csak egy vázlat : a tengeri kibontotta selymes, szőke haját : mi ez? Készülés a nászra ; íme, ünnepi díszben, tárt karral futnak már ölelésére nyoszolyólányai : a fehér, lila babvirágok (*Mezei nász*). A *Rozsvirágzás*kor ihletője az illat, melyet a rozsvirág felpattanó pora bíz a tavasz fuvallatára : «az új kenyér szülemelő lelke» lengi már körül a még egy-szín zöld tájat ; hozsánna ez előre is az aratáshoz, az ajándékozó élethez.

De mintegy fejedelmük e többnyire mezei képeknek a *Nyári dél*. Nem idézem fel e «fényes, vakító, forró nyári déli» hangulat részleteit, melyeknél elképzeltetőbb csendéleti vagy életképi szakaszokat Flaubert vagy Maupassant leg-gondosabb megfigyelései közt sem találhatni. Legyen elég éreztetésére három végső szaka :

Szőlővirágzás most volt, a szemek
Ma még csak apró gombostűfejek,
De egy-egy fürtön megláthatni már
Hogyan növeszti a bogyót a nyár.

Ifjú reménység a szőlőgerezd ;
De a szegény rozs már szőkülni kezd,

Hajlott a szára, veszti erejét,
S halálra hajtja fáradt ősz fejét.

S a nyár vakítva ég és tündököl,
Hatalma életet, szent hatalma öl;
De a halálban sem tesz soha mást:
Készíti folyvást a feltámadást.

A kép jelentése, gondolati magva, mint látni, a végső strófában ki is van fejezve.

Legdiszkrétebb, teljesen magyarázatnélküli képe a *Pasztell-kép*. Mégis, jól megnézve, mintha ez volna a legbeszéde-sebb. A gyermek ébred; szótlan, tágranyílt szemmel nézi, amit a szobában felderengni lát. Mit lát? Két székre tett teknő előtt egy édesarcú nőt, az édesanyját, amint kalácsot dagaszt:

Az arca, hószín liszttől hamvasan
Mint ért barack, oly finom és puha,
Dús haja kontyra kötve gondosan,
Fehér karján feltúrva a ruha.

Egy sápadt gyertya ég az asztalon,
De a kelő nap már bemosolyog,
S a kettős fénytől a fehér falon
Világoskék nagy árnyék imbolyog.

Ez a gyermek, ki ébredve, tágranyílt szemmel issza a kettős fénynél láthatót, minden bizonytal. S amit lát, a remek «pasztell-kép», szinte szülemelését szimbolizálja az ő fényköltészetének, melyben az érzéklés szomjúsága és képfigyelő gyönyörérzete mintegy újra meg újra ráeszmél, ráébred a tőlünk függetlenül, titkosan és örökké munkás, drága ajándékait készíteni nem szűnő élet jelenlétére.

Az átlelkesítő, szimbolummá avató nézés eddigi példái mind a nagy pozitívum, az *élet* benyomás-költészetét képviselik. Csak futólag említsem az életpusztulás, a halál szimbolumpéldáiként a *Támadó vihar*, az *Északkeleti szél* című verseket, melyekben a pusztító hatalom előtti szorongás és félelem érzete váltja fel az előbbi csoport fényélet-benyomásainak gyönyörérzetét; különösen azonban a *Halott világ* címűt, mely a tagadásnak, az ártalomnak, a halálnak valóságos megelevenítése s Vörösmarty nagyszerű Rom-istenére emlékeztet.

Ez egyetemes életszimbolizmus — benyomások pillanat-

nyiségében az örök végtelenség megérzése — jóformán az ő egész benyomás-költészetére kiterjed. Vannak azonban alkalminak mondható szimbolumai is. Ilyen az elképzelésében oly nemes gyöngédségű *Szent Margit galambjai*, a gondolkodó nézés ez egyik szép példája. A napsugaras égből galambokat lát leszállani a Margit-sziget partjára; ott állnak szelíden, félénken, be-bemártva piciny csőrüket a ropant folyam vizébe. Hajdan is — így kél a történeti helyszíntől sugallt gondolat — hány szép leány élt sugárzón, fényben atyja várlakában, de egyszerre szomjúság fogta el lelküket, s jöttek ide, hol szűz Margit gyöngye teste szeges övtől sebezve vérzett,

S az íge végtelen vizéből,
Világtól elvonulva, távol,
Úgy ittak égő szomjas ajkkal,
Mint a galambok a Dunából.

De vigyázzunk s ne túlozzuk az ő gyönyörű képeinek értelmi oldalát a páratlan finomságú szemléleti elem rovására. Van lelke mindeniknek, kétségtelenül, de teste is van, s az általában meglehetősen egynemű jelentést, lírai sejtelmet az színezi, az sokfélesíti, a dallammal karöltve, oly végtelenül változatossá. Ez a «testi» elem az érzékelhető valóság legnagyobbanyagtalanabb jelentkezései közül való: annál bámulatosabb a megkülönböztető felfogás finomsága. Plaszticitásban Arany Jánossal vetekszik; de nem a «vaskos, reális» konkrétumokat fogja fel előszeretettel, hanem a valóságnak inkább látszatos, szinte towarezgő, átlégiesedő elemeit: a színt, a fényt, az illatot, a hangot, magát a láthatatlan, de titkos érzékletekkel oly teli levegőt, s mindezeknek száz meg százféle, prózában szinte kifejezhetetlen finomságú változatait: a valóságnak mintegy arkifejezéseit, megannyi hangulat-tüneményeit.

V.

A végtelennek a költészete a magát végesnek tudó ember életáhítatából fakad. Pillanatnyi, halandó tüneménye maga is az örökkévaló életnek, mint testvérei, kiket annyira szeretett, távoli sejtelmek hírnökei: a benyomások, alig fel-

fogott s máris elenyészett édes érzéketek. Röpke kifejezés maga is a nagy, az örök valóság ábrázatán, egyszeri csillanás soha ki nem aluvó szemében, kelő s máris tovahalt hang az ajkáról zengő, időtlen ének dallamában.

Az öregkor költészete Vargha Gyula lantján három húron szól : egyik — az imént hallgattuk meg — az élet benyomásaira felel, a másik az embernek, a harmadik a költőnek búcsúdalait zengi-borongja.

*

Az a rendkívüli energia, melyet többnyire panaszos énekei alapján talán nem tennénk fel benne, amely azonban jelt adott magáról a hivatalos évek önmehtagadó kötelességteljesítésében, ugyanakkor ihletének, becsvágyának csorbítatlan fenntartásában évtizedek mostohaságain keresztül, majd pedig párját ritkító költői termékenységében : nem hagyta őt cserbe öregkorára sem s megóvta az igazi elaggás, a tehetetlen vénség nyomorúságaitól, mik helyett inkább választotta volna a rögtöni halált. «Sanyarú paraszti munkába» törte magát, azzal tompítva kétségbeesését is a haza sorsa felett. Naphosszat képes volt kapálni, ásni, nem kímélve magát. Végzetessé vált meghülését is azzal szerezte vagy súlyosbította. Míg verejtékes munkával művelte a talajt, melyben költészete virágai is gyökereztek, egynek érezte magát földművelő fajtájával s *Az alföld szélén*, meg az *Ősparaszt* című képeiben büszke szolidaritással mintázta meg annak eszményi típusát. Nyaranta gyermekei s unokái egész hada rajzott haza ; s lett nagy zsongás a pusztalöbi házban, akár a méhkasban. A nagyapa gyönyörködött bennök, enyelgett, évdődött velök, biztatta őket játékaikban s oktatta is szinte észrevétlen. Gyomlálni hívta őket s már zengett benne s megszületett a *Gyomlálók dala*. Felbiztatta őket pillangót úzni : «Gyerekek, csak erős türelemmel Űzzétek a kertben, a réten! . . . Át az egész élten Pillangót kerget az ember.» Némi iróniával gondolva a politikai jelszavakra, úgy érezte, s egy kedves epigrammjában meg is írta, hogy ő az «igazi fajvédő». Máskor meg, tréfásan hangolva, mintha sokallná az «áldást», «érték szerint» kezdte mustrálgatni őket :

A kisebb-nagyobb unokákat
 Ha boltban árulnák, mint a babákat,
 E tizennyoleből, igazat szólva,
 Hatot-hetet ha tán megvettem volna.

A leány-unokák — kis «gyöngycsibék», «beszédes pittypalattyok» — csacsкасága, eggyé-kettőé — úgy látszik — különösebbképen, évődő humorra hangolta :

Jó vér buzdulása hajt így titeket,
 Asszonyi természet már kiütöget ;
 Hogyha férjetek lesz, jaj, szegény feje,
 Reggeltől napestig csenghet a füle.

De ha kis kacsótok, csacska nyelvesek,
 Oly serény s ügyes lesz, mint a nyelvetek,
 Hálát ad az égnek, kinek levesét
 Ti sózzátok egykor, mint jó feleség.

Magát, kelleténél jobban öregítve, szintén tudja még a humor szemével nézni : mit sopánkodik, hogy nem úgy van már, mint volt régen ; ma is ép oly tiszta az ég kékje, mind megvan rajta a régi csillag — «Fülemile ma is ép úgy zeng még, Csak a kelmed szeme, füle gyengébb». Máskor viszont már melább rezignációval küldözgeti magát : álljon félre, valami enyhe zugoetskából hallgasson tücsökszót, üljön ki az őszi verőfény melegére, nézegesse a szín-váltott lombokat, gondolkozzék a multról ; ha szükség lenne rá : «van jobb menedék is!» Így, vagy amúgy, de folyvást foglalkoztatja az a gondolat. «Őszi betakarításkor», zuhogó esőben ballagva hazafelé lecsüggesztett fővel, egyhangún tapossa lába az avart ; sötétedik — «Csakúgy botorkálok . . . Nem kerül-e vajjon lábam elé árok?» Még költői termékenysége, költeményeinek fogyhatatlan rajzása is baljóslatú jel már neki : madárrajokra, elköltözni készülő madarak őszi sereglésére emlékezteti. Úgy érzi, mintha régi, gyermekkori vágy éledne újra lelkében : repülni a költöző madárként egy szebb, melegebb világba, nagy pálmafák, narancsvirágok délhonába : lelke ott, mint lomb alatt fészkebül a madár, kiülne, egy édes dalt dalolna még, «minőt a fülmilék dalolnak», s aztán fény-s illatszárnyon ellebegne porsátorából. S hasonlóan, de ezúttal inkább a menekvés ösztönérzetével :

Búcsút mondani dérnek, avarnak
 Jó volna nekem,
 S a déli egen
 Szállni, amint szállnak a darvak.

Képzetlennel ekként folyvást előtte járva a múlt időnek, költészete gyakran odaállítja már a nagy út elé; zúgolódás nélkül, megnyugvással, sőt hideg eltökéltséggel kész reálépni. Megrázó erővel fejezi ki a nagy pillanat líraiságát *A halál hidjánál*. A benyomások, a passzív kedély nagy lírikusa felfogja szemébe az utolsó láthatót: rozoga rossz híd, alatta jégtorlatokat ragad a bömbölve rohanó ár, a túlsó part nem látszik, de a hóban a nyom mind, mind odatart; itt fordul a rövid költemény megrendítően cselekvő jellegűvé, a végső eltökélés szolgálatába riasztva fel minden energiáját; «Szememet behunyom, Ajkamat összeszorítom, Úgy megyek által a hídon.»

E hatalmas szimbolum minden magasztalást megérdemel. Mégis, azt hiszem, fölér vele egy másik, a *Születésem napján* (1923). Ebben a gondolat teste nem képzeletbeli, hanem életvalóság; lelke pedig, a gondolat, Vargha Gyula szokott módja szerint csak a sejtelem diszkréciójával ad jelt. A kép: vendégség; a vendég, kit születésnapja örömére hívtak meg, már búcsúzkodik:

Leborult az őszi este,
 Maradnánk még örömet, de
 Nyugtalanok künn a lovak,
 Kaparják a jeges havat.
 Hogy' maradna hát a vendég?
 Bár marasztják: «jaj, ne menj még».

Jól esik, hogy meg nem unták,
 De fölvette már a bundát,
 Ott kezét fog, itt ölelget,
 S a Rákóczi hangja mellett
 Beleül a deszka-szánba
 S indul a vak éjszakába.

Az előbbi vérfagyasztólag hirtelen hatású; ennek hosszas, sejtelmes kizengése van; amaz absztrakt, kitalált kép; ez élet, magyar életdarab, valóságos élmény, de szimbolummá személytelenítve, s tele oly kísérő jegyekkel (nyugtalan lovak,

jeges hó, «induló», *deszka-szán*), melyek rejtelmes értelmé csak a búcsúzkodónak világos, s melyek intésének szótalan engedve jól érezteti, — hívebben az előbbinél — hogy a meghalás nem valami magában álló fejadatot, hanem az *életből* való kiszakíttatást jelent.

*

Neki ezenkívül még egyet jelentett: kiejtését kezéből a lantnak, melyet — más költőkkel ellentétben — még csak az imént, öreg korára játszhatott ki mester hangszerré, s melynek húrjaiban még annyi dal szunnyadt. Kiejteni legszébb, legbővebb zengései friss emlékével, kiejteni a nélkül, hogy költői becsvágya teljes kielégülést nyerhetett volna.

Vargha Gyulát mindenki szerénynek ismerte s még inkább mondta. Az is volt, oly értelemben, hogy nem szorgalmazta az elismertetést. Várni azonban várta, önérzettel, tiszta tudatában a maga értékeinek. Egyik versében (*Töredelem*) kimondja, hogy nem tud elég alázatos lenni: zokszó bántja, örül, ha dicsérik. Egy másikban (*Híű föllebbezés*): hogy az emberek kevesebbre nézték, mint amennyit ért; mások diadalát harsonázók tetézték, —

Óh, hány haladt tovább,
Nálam silányabb, tapsa közt korának;
Én mézes mámorát
Nem ismerém a dicsőség borának.

Valóban úgy van: a költői dicsőséget, az általános méltánylást, országos hírnevet nem nyerte el. A közönség, mely előtt verseit felolvasta, megtapsolta; Kisfaludy-Társaság, Akadémia minden telhető kitüntetéssel elhalmozta; köteteiről rendszerint helyes, többször valóban méltányoló bírálatok láttak napvilágot, — s ő hálás is volt mindezekért, nem keveselte ezt; — de élénken érezte, hogy volna még valami ezen kívül is: egy nagy, valóban országos közönség: a nemzet lelkes egyetértése költészetével, fölemelő bizonyosságként annak, hogy *hatott*.

Nem itt a helye, hogy az okokat fölfejtjük. A másokkal való összemérést el fogja végezni —, a nem is annyira ízlésbeli, mint inkább világnézeti ellentétek szerepét az irodalmi értékelésben meg fogja ítélni a higgadt történelem.

Egy azonban világos ma is. Az ő becsvágya szinte végzet-szerűleg csalódásra volt kárhozthatva. Lett volna bár sokkal kiválóbb költő, mint amilyen volt Isten kegyelméből, végzetes lett volna reá nézve az, ami költői pályájának legszokatlanabb csodája: kivirágzása későisége. Ezzel megfosztatott mindazon kísérő jelenségek örömétől, melyek jeles költők feltünésekor máskülönben sokszor tapasztalhatók. «A hírnév bűvösarcú tündér, Ki nem kegyel, csak ifjakat!» Ő nem léphetett fel új idők ígérete s prófétájaként: az irodalomban nem jelenthetett forradalmat, nem lehetett vezér, nem gyülekezhetett köréje ifjú költőtársak egész iskolája: ő beteljesedés volt, kihangzás, a nemzeti költészet aranykorának egy végső szép virága, mely teljes kinyíltakor már egy neki idegen világot talál maga körül.

E végzetszerűség fájdalmas tudatában kell olvasnunk s felfognunk becsvágya csalódottságával, az elpazarlottnak vélt, meddő évtizedek bánatával foglalkozó, tépelődő szép költeményeit s lantjától való megható búcsúzkodásait, az *Elhaló dalt*, a *Tavaszi fagyok földjét*, a *Későn teljesült vágyat*, az *Elkésétt dalokat*, a *Szürke madárt*, a *Mesebeli embert* s a legmeghatóbbat, a *Kinek daloltam* címűt. Ebben végigpillant közönségein; első verseinek volt egy hű hallgatójuk: apja; majd: égő dalai zenéjére egy drága szív figyelt; akadt néhány megértő lélek, sőt később — s későn! — lelkesült közönség zúgó tapssal becsülte; de mindez elmúlt, dalára senki sem figyel:

Mindent halló nagy Isten, alkotóm,
Te vagy ma már egyetlen hallgatóm.
Hadd zengek hát magamnak és neked,
Még egy-két halk, borongó éneket,
Míg újjaim megdermednek a lanton,
S fáradt fejem te szent kezedre hajtom.

Mintha imádságként fogná fel búcsúzó költészetét, és sorsában megnyugodva, csalódást, becsvágyat feledve, az Úrhoz kívánná elrebegni végső hangjait, ahhoz, aki mindazt a csodát teremtette, mi őt költészetre ihlette valaha, kinek akarata intézte az ő sorsát is, s kihez — a hasztalan kérdezt titkok kútfejéhez — immár megtérendő volt.

Valóban, az ő egész, szép tiszta költészete semmihez sem hasonlítható jobban, mint imádsághoz, mely a világ minden jelenségében az isteninek a megnyilatkozását látja, köszöni s keresve rajtok túl a megnyilatkozót, Hozzá igyekszik eljutni és fölemelkedni, hálát rebegve ajándékaiért.

Mi is, ha költészetének eszményi szépsége fölemelt, ha költői sorsának végzetes szomorúsága meghatott bennünket : ebben a gondolatban találjunk vigaszt és engesztelődést. Zengjen vissza lelkünkben az ő hála-zsoltárának mély alázata, s találja meg végső soraiban az ő költői halhatatlanságába vetett reményünk is a maga megnyugtató kifejezését :

Fáradt napom nyugat felé tért,
Uram, hálát adok a létért ;
Bűnös, nagy bűnös volt a szám,
Hogy annyiszor megátkozám.

Okom dehogy volt lázadásra,
Csak hála-, hála-, háladásra,
Kegyelmed annyi jót adott :
Gyümölcsös ágként roskadok.

Adtál, Uram, áldott szülőket . . .

hű nőt, víg gyermekeket, kenyért, hol barnábbat, hol fehérebbet, — mindig eleget ; . . .

De mégis dússá tett a lelked,
Belém dalok lelkét lehelted,
Zengő, csodás hármóniát,
Kisérti hűn az élten át.

Egem borongott, vagy derengett,
Az eolhárfa egyre zengett ;
Nem a világnak szólt dala,
Szivem lett könnyebb általa.

S ha néha tán az úti porban
Keresztemet görnyedve hordtam :
Az összeroskadás előtt
Adtál, Uram te, új erőt.

Az utat most már megfutottam,
Lerázhatom porát nyugodtan ;
Új ég és új föld tűn elé . . .
Megyek, örök fényed felé.

Legyen áldott emlékezete !

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.